

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1989
FORFATTER:	Johs. Lind
TITEL:	Koldinghus – det vilde amt.
KORT RESUME:	Sognefogeder i Koldinghus Amt samt stiftlandinspektør Daniel Wesenbergs manglende agtelse for sognefogeden Hans Iversen i Nørre Bjert, 1789–90.

Koldinghus – det vilde amt

Af Johannes Lind

Stedet for den efterfølgende historie er Koldinghus amt, som vort amt hed indtil 1793. Tiden er årene 1789-90. Hovedpersonen er landinspektør Daniel Wesenberg, hvis ubestridelige fortjenester i disse udskiftningsår nok ikke kommer rigtig til deres ret i det, som her skal refereres. Stridens emne – for det er en strid, det drejer sig om – er først og fremmest sognefogederne, ikke mindst ham, der lige var blevet udnævnt for Nr. Bjert, som dengang var en del af Eltang sogn. I Nr. Bjert havde Wesenberg for 16 år siden erhvervet en gård på imponerende 17 tdr. hartkorn, og her boede han nu med sine to voksne sønner.

Sognefoged

En sognefoged var en mand, der af amtmanden var sat til at udøve visse øvrighedsfunktioner i lokalsamfundet. Han skulle sørge for, at diverse anordninger og kundgørelser blev kendt af befolkningen. Han havde også visse politimæssige opgaver; men det, som vejede tungest i den tid, var, at han skulle fordele byrderne på fogderiets bønder, når de som en del af deres almindelige samfundspligt skulle stille heste og vogne til al den gratis kørsel, kongen og hæren og andre myndigheder kunne forlange, den såkaldte ægtkørsel, eller når hærene på deres årlige marchture skulle indkvarteres i landsbyerne. Det år var de forøvrigt blevet i deres indkvarteringer usædvanligt længe. Mon på grund af begivenhederne i Frankrig?

Daniel Wesenberg

At Wesenberg var noget af en stridsmand, kan ikke skjules. Det ved man også fra andre kilder. Det er ikke uberettiget at karakterisere ham som usædvanlig kværlulantisk, hvis blot man husker på, at han også i andre henseender var usædvanlig.

Oprindeligt var han kommet fra Tyskland, vistnok på flugt fra en økonomisk ruin. Her i Danmark havde han med sin familie søgt ly i Fredericia. Det var tiden for de store udskiftninger i landbruget i forbindelse med fællesskabets ophævelse, og her fik han sin chance. Han blev landmåler – og fik få år efter kongelig udnævnelse som landinspektør. De udskiftninger, han foretog i det daværende Koldinghus amt, var nok ikke alle lige vellykkede. Men erfaringerne voksede, og andre steder i Jylland kom han til at gøre en indsats, der påkaldte større respekt. I 1789 var han endnu ikke på toppen af sin karriere (forresten heller ikke som kværlulant). Da han tog sin afsked i 1828, havde han siden 1801 beklædt stillingen som stiftslandinspektør. Hans fem sønner blev alle landinspektører.

Formelt var det to af hans sønner, der ejede gården i Nr. Bjert. Det var et svagt punkt i den sag, vi skal se på. Når han selv havde valgt status som indsidder hos sine egne børn, kunne han egentlig ikke bruge den klagegang, som han anvendte; den var beregnet for selvejere.

Forholdet til den lokale befolkning var præget af, at

han efter deres mening havde draget for stor personlig fordel af udstykningen der. »Hans stilling gjorde det let for ham at opdage, hvor der var penge at tjene«. Således skrev H.P. Bertelsen i sin lokalhistorie. Samme forfatter leverede også denne karakteristik af Daniel Wesenberg: »Han havde ingen respekt for de gamle former og forhold eller skik og god sædvane i det land, som han var rømt til, og som havde hjulpet ham op af grøften«. – Det er sådan en sag, vi har for os her. Og så vil vi ikke mere have Wesenberg i centrum for vor interesse, men snarere lade historien minde os om noget af det, der var skik og god sædvane i vort land for to hundrede år siden.

Selvejersorger

Daniel Wesenberg var dybt krænket. Han, der var selvejer på en gård med 17. td. hartkorn, at han skulle stå ret for Hans Iversen, en simpel jordbruger af lavere klasse, der nu var blevet såkaldt »sognefoged«, det var ikke blot nedværdigende, men måtte bestemt også være direkte ulovligt.

Enhver vidste jo da, at der var flere klasser selvejere i Koldinghus amt. Først var der de virkelige rangspersoner såsom etatsråder, justitsråder, assessorer, præster og kongelige tjenestemænd. Næst efter dem kom sådanne personer, som var af skikkelig opdragelse og gode sæder, og som ernærede sig af jordbrug efter deres større eller mindre evne. I bunden var der dem, der med nød og næppe klarede at rage op over den allernederste klasse af selvejere, og til dem hørte den nye sognefoged efter Daniel Wesenbergs mening.

Denne nævenyttige Hans Iversen var tiltrådt som sognefoged tidligere samme år. Før den tid var det gået rigtig godt. Da var det Jens Nielsen Grundet, der passede fogderiet (det ord »fogderi« burde iøvrigt forvises til Sibirien; det stank af formynderi og hovbønder!), og efter hans død havde hans enke (som Wesenberg ikke tøvede med at hæfte prædikatet »fordruk-

ken« på) passet bestillingen indtil sin død. Men nu var det altså Hans Iversen, og dermed var vilkårligheden og chikanen rigtig kommet i højsædet.

Som Wesenberg så på det, var sognefogedordningen et ganske overflødigt levn fra tiden før selvejet. Før kongen havde solgt sit ryttergods i amtet omkring 1765, havde bønderne jo som hovbønder været pligtige til at gøre forskelligt hovararbejde. Og da havde amtmanden ligesom en anden godsejer delt godset op i »roder« med hver sin »rodemester«, som skulle føre tilsyn med, at de andre hovbønder gjorde deres pligt, og til gengæld slap for selv at gøre hoveri. På krongodset havde de fået titel af »sognefogeder«, og Wesenberg var overbevist om, at det måtte have været en attraktiv bestilling, både på grund af titlen og hoverifritagelsen; han havde hørt, at sådan en titel kunne »købes« hos datidens godsforvalter, regimentskrivere, for en okse eller to og det skulle være grunden til, at der blev alt for mange sognefogeder i amtet. Dette uvæsen burde, som Wesenberg siden forklarede i sit brev til kongen, være ophørt, da godset blev solgt til selveje og hoveriet ophørte; men amtsforvalterne havde ikke villet slippe denne rare indtægtskilde, så tingenes tilstand var ikke blevet forbedret.

Helt galt var det gået, efter at Hans de Hoffman var blevet amtmand. Han brugte nemlig herredsfoged Hans Buhl i Fredericia som fuldmægtig, og denne person forsømte ingen lejlighed til at mele sin egen kage. Ham faldt det ikke ind at nedlægge én eneste af disse overflødige sognefogedstillinger. Tværtimod havde han fået udvirket, at det ikke som før i tiden var amtsforvalteren, der udnævnte sognefogeder, men amtmanden, og det betød i praksis Hans Buhl selv. For, amtmanden gjorde ingenting, ikke andet end at skrive under på det, som hans fuldmægtig lagde frem på hans skrivebord. Så nu var Buhl ved at skaffe sig magt i hele amtet i kraft af, at han kunne udnævne sine tilhængere og protegéer til sognefogedstillingerne, efterhånden som disse blev ledige. Og sognefogederne

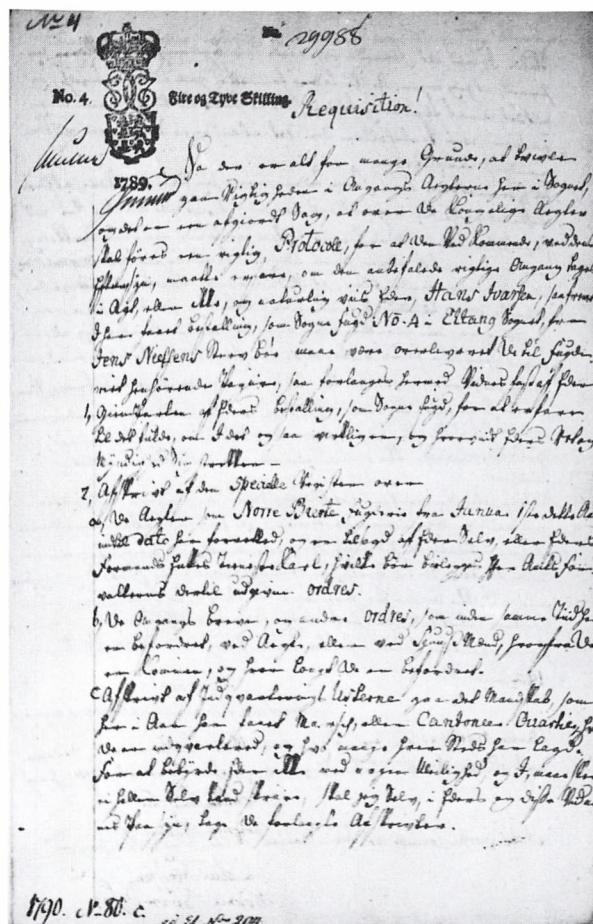
fik lov at skalte og valte, som de ville. Hvis man nægtede at adlyde dem, så tillod amtmanden, at der blev foretaget udpantning, uden at undersøge, om modstanden mod sognefogedernes vilkårligheder var berettiget!

Til kamp mod sognefogeden

Nu skulle der gøres noget ved det. Den 18. december 1789 stiller to mænd hos sognefoged Hans Iversen med et brev fra Wesenberg. Han forlanger en afskrift af Hans Iversens bestalling til at være sognefoged nr. 4(!) i Eltang sogn, så at han kan erfare ved selvsyn, at han virkelig er sognefoged, og hvor vidt hans myndighed går. Desuden kræver han afskrifter af følgende: 1) listen over de ægter, der har været udskrevet for Nr. Bjert den forløbne del af året, både dem, som er tilsagt af ham selv, og dem, som blev tilsagt af hans forgængers enkes tjenestekarl, 2) liste over de cirkulærer, der i samme tid er blevet befordret, samt 3) listen over de militære indkvarteringer i fogderiet. Wesenberg tilbyder, at han nok skal skrive det hele af selv, men hvis han ikke får det efter hans ønske, så vil han ikke mere rette sig efter sognefogedens tilsigelser, for som selvejer kan han ikke være sådan en sognefogeds vilkårlige myndighed underkastet. Han vil påtage sig de byrder, som retteligt hviler på ham, men så må sognefogeden komme til hans hus og forevise de enkelte ordrer, som udtrykkeligt angår ham. Det samme gælder kundgørelse af diverse anordninger m.m. Det er ikke passende at sammenkalde selvejere til grandestævner, for at de skal påhøre sådant.

Brevet bærer forneden påtegning om, at det er blevet læst op for Hans Iversen, og denne har sagt, at han vil svare næste dag.

Det overholder han også. Han viser ikke Wesenberg den ære at stille på hans gård selv, men sender to af sine tjenestekarle med et brev, som nu bliver læst op for Wesenberg. Alle ved jo, at han har bestalling som

Daniel Wesenbergs brev til sognefoged Hans Iversen på stemplet papir.

sognefoged, og det er ikke hans pligt »at slå sammen på gadehjørner, for at alle skal se samme. Vil De ikke tro mig, kan De henvende Dem til amtshuset eller amtsstuen«. Afskrifter af ægt- og indkvarteringslister

Videre til amtsforvalteren

Sognefogeden var der ikke mere at stille op med, når han ville tillade sig at svare på den måde. Men så var der amtsforvalteren, der jo udstedte de fleste af de tilsigelser, som en sognefoged skulle administrere lokalt. Altså skriver Wesenberg et nyt brev den 21. december. Amtsforvalter From anmodes om inden 24 timer at besvare disse spørgsmål:

1) Hvor mange ægter har amtsforvalteren tilsagt Nr. Bjert i den forløbne del af året, 2) blev der tilsagt nogen den 11. eller 12. december, og 3) vil amtsforvalteren herefter selv tilsige Wesenberg de ægter, der påhviler ham, »for at forekomme det bedrageri, der hidtil er sket«? Ellers vil Wesenberg herefter kun efterkomme de ordrer, der udtrykkeligt nævner hans navn!

Korrekt og elskværdigt besvarer From de stillede spørgsmål. Han vil egentlig også gerne selv påtage sig at tilsige Wesenberg til ægter for at komme yderligere mistanke til livs, men det forudsætter, at han opnår en resolution herom enten fra Rentekammeret eller fra amtmanden. Og indtil en sådan resolution foreligger, tilføjer From lidt mere køligt, er det ham ligegyldigt, hvordan Wesenberg vil reagere på tilsigelser. For i så fald vil det være forordningen af 13/10 1728, der træder i kraft.

Sagen til udtalelse

Nu er der håb forude. Hvis Wesenberg ikke kan få reddet det hele amt ud af korrupsionens klør, så vil han dog for sit eget vedkommende være reddet, hvis blot han kan slippe ud af det urimelige myndighedsforhold til den lokale sognefoged og komme til at sortere direkte under amtsforvalteren. Denne havde jo egentlig svaret ganske imødekommende. – Men næste træk bliver et nyt slag i ansigtet. Anmodningen forelægges hans egne byfæller til udtalelse, og de sæt-

ter sig på det bestemteste imod en sådan særbehandling af en enkelt af byens lodsejere. Det er i orden, hvis amtsforvalter From vil påtage sig at være sognefoged for byen i det hele taget. Men en særbehandling vil de klage over på højeste sted. Iøvrigt kender de ikke til, at nogen enkelt lodsejer skulle være særlig begunstiget, bortset fra Wesenberg selv.

På grundlag af dette svar meddeler amtmanden amtsforvalter From, at han ikke kan befale at give Wesenberg særbehandling, men gerne overlader til From selv at følge hans ønsker i det omfang, han mener at kunne forsvare det overfor de højere myndigheder, hvis Nr. Bjerts øvrige lodsejere gør alvor at deres trussel om klage.

Til amtmanden

Johan From, der så rigeligt havde haft sine kampår, mens han var koloniforvalter på heden, foretrak nu at spille rollen som den korrekte administrator og embedsmand, og han fandt åbenbart ikke anledning til at skaffe sig selv ubehageligheder på halsen i et så uvedkommende anliggende. Altså ingen forandring for Daniel Wesenberg.

Så måtte Wesenberg til amtmanden selv, om det dog skulle være muligt at råbe ham op. Det var dog lykkedes en gang tidligere, da mændene i Viuf havde fået urimelige lettelser i ægtbyrderne en vinter, da der skulle kastes sne af postruten. Altså bliver amtmanden taget i skole pr. brev af 23/12. Wesenberg bebrejder ham, at han støtter sognefogederne alt for ensidigt. Den, som afviser at udføre en ordre fra sognefogeden, bliver ganske uden videre dømt til udpantning af amtmanden, der ikke bekymrer sig om, om sognefogeden har ført sit ægtregister rigtigt eller har givet tilsigelsen rigtigt. Det kan ikke være lovmedholdeligt, at disse sognefogeder skal have en magtposition mellem amtmanden og selvejerne. Den lydighed, Wesenberg og andre selvejere skylder, gælder selve ordrene, men

bestemt ikke den, der tilfældigvis overrækker dem. Sognefogeden er egentlig bare at betragte som et bud, der kommer til døren. Og det er sådan, det bør være. Hvis der kommer en tilsigelse, så må sognefogeden, der får sin gode betaling for denne tjeneste, ulejlig sig hen til dem, tilsigelsen gælder, og forevise dem den, så de selv kan se og vurdere, at ordren er i orden. Det er også urimeligt, at man ikke kan komme til at se ægtprotokollen for at kontrollere, at alt går retfærdigt til. Som det hele foregår, er selvejerene prisgivet disse sognefogeder, der under beskyttelse af deres bestalling kan gøre så meget uret, de vil.

Wesenberg gør rede for det hidtidige sagsforløb, idet han ikke lægger skjul på, at han regner fuldmægtig Buhl for den egentlige modstander. Det er Buhl, der ser sin interesse i at fastholde sognefogedernes urimelige magtudfoldelse. Det er også ham, der så snedigt har fundet på, at sende Wesenbergs ansøgning om speciel ægttilsigelse til udtalelse hos lodsejerne, som jo ikke kunne have nogen virkelig interesse i sagen. Og med lodsejerne kunne Buhl få det, som han ville. Han havde selv givet dem kladden til det svar, de skulle levere, og dernæst havde han ganske vist ikke forbudt amtsforvalteren at efterkomme Wesenbergs ønske, men han forpurrede alligevel den ønskede resolution ved at udmale de skrækkelige ting, der kunne ske, hvis beboerne klagede. - Så nu er han nødt til at udbede sig svar fra amtmanden selv på følgende spørgsmål:

- 1: Har jeg pligt til at efterkomme en tilsigelse uden at se ordren?
- 2: Har sognefogeden pligt til at forevise ægtprotokollen?
- 3: Er sognefogeden berettiget til at indføre grandestævner, som ellers har været ophævet siden fællesskabets afskaffelse i 1773, eller skal han tvært imod gå rundt til hver lodsejers hus og kundgøre de pågældende cirkulærer m.m.?
- 4: Når det angår byens økonomiske forfatning, er

sognefogeden da at betragte som andet end som en lodsejer blandt andre, efter gårdens størrelse?

Wesenberg slutter med at erklære den udpantning, der sker hos dem, som ikke møder til grandestævne for ulovlig, og næste gang man kommer til hans gård for at foretage en sådan udpantning, vil han modsætte sig — magt med magt — så langt kræfterne strækker. For sådan en udpantning uden lov og dom er ikke en passende konfekt for en selvejer, der hæfter overfor staten med lovfaste ejendomme.

Amtmandens svar (5/1-1790) er skarpt. Fuldmægtig Buhl har intet med denne sag at gøre, og Wesenbergs formodninger er en personlig fornærmelse. Men i det konkrete er resolutionen præcis og klar. Det kan *ikke* pålægges sognefogeden at gå rundt fra hus til hus og forevise tilsigelser, men enhver skal uvægerligt rette sig efter den mundtlige ordre. Til gengæld står sognefogeden til ansvar for, at alt går rigtigt til, og han *har* pligt til at forevise både de enkelte ordrer og ægtbogen på forlangende, men det må ske i hans eget hus. Han *er* berettiget til at indkalde lodsejerne til kundgørelser, forhandlinger m.m. Hans myndighed strækker sig så langt, som han udfører øvrighedens befalinger. I alle andre sammenhænge er han at betragte som en lodsejer blandt andre, der ikke har krav på speciel lydighed.

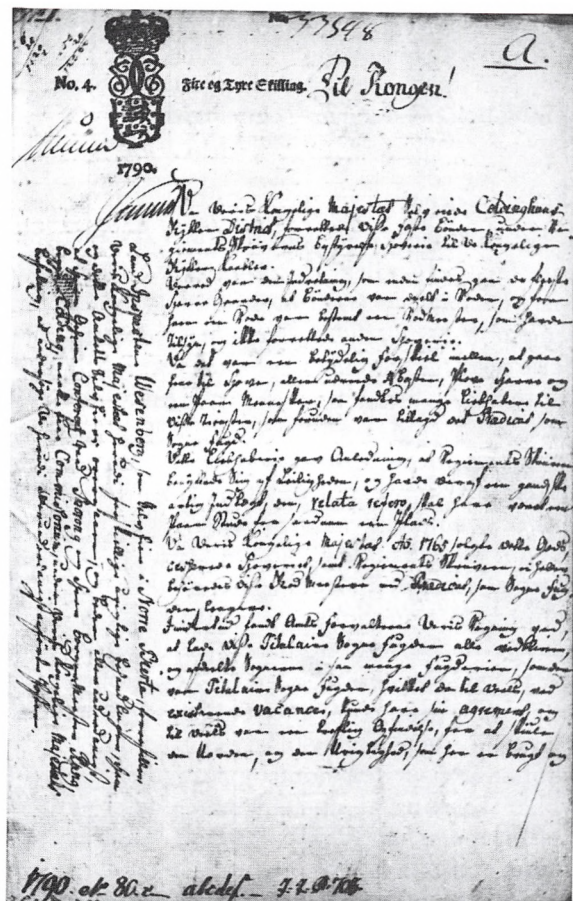
Til kongen

Egentlig kunne man tro, at Daniel Wesenberg nu ville være tilfreds. Det var fastslået, at sognefogeden ikke var mere end andre, når han ikke optrådte i embeds medfør. Og nok skulle man lyde hans befalinger, når han optrådte som sognefoged, men der var da mulighed for bagefter at kontrollere, om han havde handlet vilkårligt, og hvis han havde det, kunne han blive draget til ansvar. Med dette svar i hånden kunne Wesenberg have henvendt sig til Hans Iversen endnu en gang og krævet adgang til dokumenterne; for nu var

det slået fast, at der i det mindste var offentlighed i forvaltningen.

Men tilbage stod indtrykket af, at hele systemet var korrump, og at det kun blev fastholdt for vindings skyld i en ny tid, hvor selvejet måtte have givet bønderne ganske anderledes rettigheder end før. Wesenberg så sig nødsaget til at gå videre med sagen. Nu skulle kongen have besked. Det fik han i et langt brev dateret den 20/1-1790.

Her fik han afløb for al sin mistanke og kritik og hele det syn på situationen, som er beskrevet ovenfor. Om sognefogedinstitutionens tvivlsomme fortid og dens endnu tvivlsommere opretholdelse i denne nye tid, hvor jordbrugernes status som selvejere dog burde medføre, at de ikke mere havde brug for fogeder, især ikke de højere klasser af selvejerne. Om det urimelige i, at en selvejer skal »gøre opvartning« hos en sognefoged, hvis han ønsker at kontrollere, at der administreres rigtigt, og i, at skikkelige gårdejere sådan kan blive kommanderet til grandestævner for at påhøre og drøfte sager af fælles interesse, når nu fælleskabet forlængst er ophævet. Han vedlægger hele den foregående korrespondance som bevis på tingenes uacceptable tilstand, og måske får han også påvist, at hans egen gård har været pålagt en uforholdsmæssig stor del af ægten, sådan mener han i alt fald selv. Men sådanne detaljer drukner i forhold til anklagen for korrupsion, som først og fremmest går på herredsfoged Buhl, der for nogle år siden havde fået amtmanden til at udvirke, at kompetancen til udnævnelse af sognefogeder var blevet taget fra amtsforvalteren og lagt over til amtmanden, og det betød reelt Buhl selv, da han jo var fuldmægtig, og nu kunne han altså udbrede sin magt til hele amtet ved at udnævne sine tilhængere, familiemedlemmer og klienter til sognefogeder og forsyne dem med en sådan magt, at der blev lidet tilbage af gode selvejeres rettigheder. Også det, at sognefoge-

Første side af Wesenbergs lange klage til kongen. I den brede venstremargin er brevet indhold gengivet i kort form, en skik, som har været i brug endnu i vor generation.

derne var fritaget for indkvarteringer! Det var uhørt, men her i amtet var det fuldmægtig Buhl, der gav lovene. Buhl var hovedskurken, men amtmand Hans de Hoffman var jo hovedansvarlig som den, der har tilladt, at sådanne ting kunne gå i svang i dette »det vilde amt«, som man andre steder i Jylland kaldte det. We-

senbergs konklusion er da også en bøn til kongen om at nedsætte en kommission til at kulegrave amtets forhold, især med hensyn til disse alt for mange - og egentlig helt overflødige - sognefogeder.

Amtmandens svar

Et sådant brev gik jo ikke til kongen direkte, men skulle først behandles i rentekammeret, den tids kombinerede finans- og landbrugsministerium. Det første, man gjorde her, var fornuftigvis at sende sagen til udtalelse hos amtmanden. Og hvis denne før havde været irriteret og fornærmet, så blev han nu direkte opbragt.

Han kan orientere det høje rentekammer om, at alt, Gud ske lov, står vel til i amtet, og at han nok selv skal rekvirere kommissionsundersøgelse, hvis han på noget tidspunkt skulle finde sådant fornødent.

Daniel Wesenberg karakteriserer han som en intelligent mand, »men tillige af en slet karakter, og han besidder det sorteste og mest ondskabsfulde hjerte, som nogen kan forestille sig«. Og nu bliver klagepunkterne gendrevet ét efter ét i et meget langt brev, hvis oprindelige slutning måske er gået tabt. Måske er Hoffman i sin vrede kommet for langt ud, i alt fald er et blad skåret ud af amtets kopibog og et nyt indsat (med en anden håndskrift). Her beder Hoffman rentekammeret erindre, hvor ofte han har hjulpet Wesenberg og hans børn og talt hans sag, og i den forbindelse vil han da slet ikke nævne de mange fejl, som landinspektøren har begået i udskiftningerne, »der har forårsaget mig uendelige undersøgelser, korrespondancer og fortrædeligheder, og dog stedse har jeg talt hans sag til det bedste!« Nu må amtmanden forlange Wesenberg straffet for hans helt ubeføjede anklager.

Nu vil vi ikke gennemgå hele amtmandens svar. Vi vil trygt forlade os på, at han har haft argumenter nok til at klare frisag, og i den henseende holde os til, at der

Amtmand Hans de Hoffman.

senere på året kommer en kongelig resolution, der tilkender Wesenberg en klækkelig bøde, 40 daler at betale til sognets fattige. Men hans meget detaljerede og veltalende svar giver et uhyre levende billede af nogle af de forhold, der prægede landsbysamfundet i denne brydningstid.

Sognefogederne

At fuldmægtig Buhl skulle have haft indflydelse på amtets sognefogedpolitik, afvises ganske. Amtmanden påtager sig det fulde ansvar, og det gør han med stor sikkerhed og god samvittighed. Der er nemlig nøjagtig det antal sognefogeder i amtet, som en kongelig kommission havde godkendt i forbindelse med salget af ryttergodset 1765, og han har aldrig overhovedet overvejet at nedsætte deres antal, for administrationen kan slet ikke fungere uden dem.

»Det er det kgl. rentekammer selv bekendt, hvor uendeligt embedforretninger og skriverier er blevet forøget siden den tid, kongen solgte rytterdistriktet, og deraf følger, at sognefogedernes forretninger ligeledes har fået en betydelig tilvækst. Thi enhver efterretning, som amtmanden, amtsforvalteren og herredsfogeden skal indhente fra sognene, må søges ved sognefogederne, og ofte må de indbringe samme personligt, da de ikke i alle tilfælde kan forklare sig nøjagtigt nok skriftligt, så jeg kan forsikre, at ægternes tilsigelse nu udgør den mindste del af deres forretninger«.

Dertil kommer, at udflytningerne har bevirket, at sognefogederne nu ofte må løbe en kvart til en hel mil, når noget skal bekendtgøres, hvor de tidligere jo havde alle bønderne samlet i landsbyen.

»Sognefogedtjenesten er desårsag blevet så byrdefuld, at i stedet for at man i forrige tider valgte de fornemmeste og bedste bønder til disse tjenester, har man nu ondt ved at få duelige mænd til at påtage sig samme, når de bliver vakante, da enhver hellere vil forrette sin kørsel, når det efter turen tilfalder ham, end hver dag forsømme sin gård med at besørge de mangfoldige ordrer, som ankommer, og at gøre rejser snart til amtmanden, snart til amtstuen og snart til herredsfogeden for at give rapport om de forskellige ting, som i enhver embede forefalder. Thi sognefogederne har ingen løn,

igen lindring i skatten og igen friheder udover ægt og indkvartering.«

Hoffman vedlægger i øvrigt en beskrivelse af strukturen i Nr. Bjert fogederi, så at rentekammeret selv kan danne sig et billede af, hvor meget der er at gøre for en sognefoged i et sådant fogderi. Han skal:

»tilsige alle ægter og kørsler, alle kirke- og skolereparationer, alle amtmandens ordrer og indkaldelser, alle amtstuens ordrer og breve, om fourage, skattekorn, indkvartering og alle kongelige skatter og kontributioner, alle herredsfogedens breve om vejarbejde, brandvæsen, skovsyn, alle sessionssager, reserveruller med utallige flere ting«

At sognefogederne i Koldinghus amt foruden ægt også er fri for de militære indkvarteringer, benægter Hoffman ikke, men det er en ordning, der er indført før hans funktionstid, og han har ikke tænkt sig at gøre nogen forandring her. Thi nødvendigheden fordrer, at de nyder denne frihed:

»Thi når et regiment eller kompagni kommer til byen for at indkvarteres, marcherer det gerne til sognefogedens gård, hvor billetterne uddeles og mandskabet adskilles. Nu skal sognefogeden anvise enhver sit kvarter; i alle de mødende tilfælde og disputer skal han løbe til officererne for at skaffe ordre, da ingen civil øvrighed er på stedet; nu skal han tilsige befordring, når regimentet brækker op igen; denne (transporten) skal han aflevere og inddele, således at ingen fornærmes eller forlæsses; så sognefogeden bevarer næppe et øjeblik i sit hus, og følgelig kan han på så kort tid ingen indkvartering have selv, da hans hus i så fald var givet til pris for indkvarteringen.«

Så meget foreløbigt om de sognefogeder, som Wesenberg troede var et levn fra fortiden. Vi vender tilbage til dem om lidt.

Den kommunale administration

Vi befinder os i tiden længe før sogneråd og kommu-

nalt selvstyre. Hvordan blev de lokale opgaver egentlig løst dengang? Det får vi indtryk af i amtmandens svar med hensyn til de grandestævner, som Wesenberg fandt så unødvendige:

»Skal ordenen vedligeholdes, subordinationen håndhæves og de kgl. embedsmænd være i stand til at opfylde de pligter, der påhviler dem, så bør de undergivne adlyde deres foresattes ordrer, når disse er grundede enten på højere befalinger eller i tjenestens sande natur«.

Derfor er det nødvendigt, at lodsejerne også adlyder sognefogeden, når han sammenkalder dem. Og der er rigeligt af emner, som nødvendigvis må drøftes i fællesskab:

»1) Når skolehusenes brøstfældighed skal synes og deres reparation aftales og akkorderes, 2) når smede- og fattighuse skal synes og repareres, 3) når byens brandredskaber skal efterses og skorstenene synes for at forekomme ildsvåde, 4) når byens fælles gader og markveje skal istandsættes, 5) når den årlige forrådsfourage skal ydes og husrum dertil lejes, 6) når sessions- og reserveruller skal forfattes, 7) når det årlige befalede skovsyn foretages og forretningen derover forfattes, 8) når de årlige kornskatteforordninger skal bekendtgøres, 9) når den ordinære årlige fourage til kavalleriet udskrives og skal leveres, 10) når andre kongelige anordninger, kollegiebefalinger eller øvrighedens ordrer, som angår det hele, skal forkyndes m.v. - at sognefogeden da skulle gå omkring og forkynde alle sådanne for hver mand især, var dels umuligt, og dels kunne deraf aldrig komme noget endeligt resultat, men alting ville geråde i forvirring og uendelighed.«

Og nu da amtmanden er inde på Wesenbergs ønske om, at sognefogeden skulle gå fra dør til dør med alt sådant, så begrunder han også kort, hvorfor det heller ikke kan ske, når det drejer sig om tilsigelse af ægt:

»At sognefogederne skulle forevise enhver mand i hans hus den ordre, hvorefter han skulle køre

denne eller hin ægt, lader sig ikke gøre; thi erfaringen har lært, at enkelte grove eller ondskabsfulde bønder har under 4 øjne revet ordren i stykker og derefter klaget over uretmæssig tilsigelse, og nu har sognefogeden intet at legitimere sig med!«

Om grandestævnerne havde Wesenberg ment, at deres egentlige resultat var en eller flere pottes brændevin. Disse har måske heller ikke manglet, men amtmanden har unægtelig opregnet en imponerende liste af sager, hvor der kunne — og nødvendigvis måtte — komme mere konkrete resultater ud af det. Og det var vel at mærke ikke sognefogeden, der skulle træffe beslutning i alle disse sager, men han skulle sørge for, at grundlaget for at træffe beslutningerne var til stede. Og grundlaget var grandestævnerne.

Hvem ville i øvrigt have forestillet sig, at den kommunale selvforvaltning på dette tidlige tidspunkt var så omfattende? Man kunne fristes til den kætterske tanke, at den senere demokratisering nærmest gik ud på at lægge afgørelserne i hænderne på færre, efterhånden som administrationsområderne blev for store til egentligt nærdemokrati! Men det er naturligvis ikke den fulde sandhed om den ting.

Sognefogeder før og efter 1791

Det kan formentlig have undret én og anden, at alt dette røre omkring sognefogedstillingen fandt sted før 1791. Den 10. november det år kom der nemlig langt om længe en forordning om sognefogeder. Og der er stadig mange, der mener, at det først var dermed, at sognefogedinstitutionen blev en realitet. Dette er imidlertid langt fra rigtigt.

Da den nye forordning kom, reagerede Hoffman ved at nedsætte en kommission bestående af amtsforvalteren, herredsfogederne og ham selv med den opgave at bringe dens bestemmelser til opfyldelse. Formentlig har der allerede da været sognefogeder i hvert sogn i amtet. For der står i kommissionsrapporten:

»Og vare til den ende alle de hidtil i amtet brugte sognefogeder indkaldte for kommissionen, dels for at gå til hånde med de fornødne oplysninger, og dels for at være underkastet nøjagtig undersøgelse i henseende til deres duelighed til fremdeles at være sognefogeder«

I trekantsområdet har der i adskillige sogne været to sognefogeder, og stort set indstiller kommissionen, at det skal forblive sådan.

I Eltang sogn var der tre, ja, i grunden fire, sådan som Wesenberg jo hævdede. Fiskerlejet Strandhuse havde nemlig sin egen, men ham tæller kommissionen ikke med, for her var der ikke hartkorn at tage hensyn til. De øvrige var Søren Bonde i Eltang, Hans Iversen i Bjert og Laurids Jensen i Lilballe. Kommissionen ville egentlig gerne følge centralmagtens ønske om at nedsættes sognefogedernes antal. Men det var ikke så let. Den havde overvejet at nedlægge Lilballe fogderi og fordele det på de to øvrige, men sognefogederne der havde svaret, at det kunne de ikke magte, med mindre de fik assistance i form af hver sin budfoged (en slags sognefogedassistent, der blev brugt i adskillige sogne, og som egentlig i myndighedsudøvelse kunne svare meget godt til Wesenbergs ønske om sognefogederne som en art postbud for amtet). Og Laurids Jensen selv havde også kraftigt modsat sig afskedigelse. Han havde tjent i sin bestilling i over 40 år, autoriseret dertil af amtets daværende højeste myndighed, og gjort det hidtil upåklageligt. Hvis han nu blev afskediget, ville han anse det for en ufortjent unåde, der ville sætte ham i ringeagt hos hans medbrødre, der måtte tro, at han havde begået en forseelse. Desuden, anførte Laurids Jensen, ville det jo være dobbelt hårdt, om han efter 40 års tjeneste uden belønning skulle afsættes lige netop, når der var udsigt til, at sognefogederne endelig kunne få betaling for deres arbejde. Disse argumenter - og flere endnu - mente kommissionen at måtte bøje sig for, så de indstillede, at stillingen blev bibeholdt,

i det mindste indtil Laurids Jensen afgik ved døden.

Laurids Jensen kunne se enhver i øjnene med god samvittighed; det var alle enige om. Hvis nogen overhovedet huskede det mere, så var der nok slet ingen, der fandt det værd at tænke på; den lille tildragelse for 13 år siden. Da havde den daværende amtmænd modtaget en klage fra to gamle, invalide almisselemmer, der havde til huse hos Laurids Jensen. Han havde truet med at sætte dem på gaden til påske, både dem og deres tøj. Det indbragte sognefogeden en usædvanlig skarp advarsel fra amtmænden, som truede med at retsforfølge ham (og det var meget værre end de sædvanlige disciplinære bøder, enhver kunne komme ud for), hvis han gjorde disse arme mennesker husvilde. Sådan en handling ville klart »stride mod Guds lov, menneskeheden og de kongelige anordninger«. Og så havde amtmænden iøvrigt lovet af egen formue at holde sognefogeden økonomisk skadesløs, mens han og de øvrige sognefogeder fik klaret spørgsmålet om den sociale byrdefordeling på hele sognets hartkorn. Så kom den sag langt om længe i orden, og ingen ved, om Laurids Jensen ellers ville have gjort alvor af sin trussel.

Fyrre år havde Laurids Jensen tjent som sognefoged. Så gammel er institutionen altså i det mindste. Men den er her i amtet adskilligt ældre. Den er hidtil blevet sporet tilbage til begyndelsen af 1600-tallet, og hvis den ikke kan spores endnu længere tilbage, så er den mest sandsynlige årsag, at jo længere man går tilbage i tiden, des færre kilder er der at søge i.

Sognefogedernes opgaver

Som vi selv husker sognefogederne fra tiden, før de blev afskaffet, virkede de nærmest som lokale politifolk. Men de var jo mere end det. Man kunne f.eks. også blive gift hos sognefogeden. I nogle sogne var der en gård, der blev kaldt »sognefogedgården«, fordi det

var ham på den gård, der plejede at have hvervet; måske havde han arvet det efter sin far. Vi husker ham derimod ikke som en, der skulle forestå indkvarteringer og tilsige til hoveri, sådan som Wesenberg nævner, men det er jo af den gode grund, at sådanne ting ikke er forekommet i vor tid. Opgaverne har skiftet med tiden, alt efter hvordan samfundets krav har ændret sig. På den tid, da der endnu ikke blev skelnet mellem egentlige politiopgaver og andre tilsyns- og administrationsopgaver, kunne både amtmand og sognefoged - for ikke at nævne herredsfogederne - komme til at tage sig af lidt af hvert, altsammen med den fællesnævner, at samfundets forskellige krav skulle efterkommes.

I Hans de Hoffmans embedsperiode var et af de helt store projekter vejbyggeriet. Typisk for tiden kom herredsfogederne til at indtage en nøgleposition her. Det havde ikke just noget at gøre med retsvæsen, næppe nok med politikvæsen, men herredsfogederne var jo dem, amtmanden havde ved hånden ude i regionerne. Og helt naturligt kom også sognefogederne i brug, i alt fald hvad angik de veje, der gik igennem deres egne sogne. Her havde Hoffman allerede oprettet en så veltilrettelagt organisation, at han siden måtte anmode om at få lov til at bibeholde den fremfor at gå over til de bestemmelser, der var i den nye forordning.

Samme projekt afslører iøvrigt, at det ikke var helt rigtigt, når Hoffman hævdede, at han ikke havde oprettet én eneste ny sognefogedstilling i sin tid. Det havde han da virkelig. Det kom egentlig helt naturligt i takt med, at den gamle godsejeradministration ophørte. Når man ikke mere kunne sende cirkulærer og ordrer ud til godsejerne til videre foranstaltning, måtte de jo sendes til andre, altså måtte der sognefogeder til. I amtets korrespondance møder vi i den forbindelse et par gange den unge og dygtige herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder, Nicolai Christian Carsøe. Han har brug for folk, som kan bistå ham lokalt og presser

derfor lidt på hos amtmanden for at få udnævnt sognefogeder. Således ville han gerne allerede i 1784 have haft en sognefoged i Bredsten sogn, men amtmanden måtte afslå ansøgningen. Der er kun to strøbønder i sognet, og det går ikke an at udpege en af dem til at have opsyn med to gårde, så herredsfogeden må selv foretage tilsigelsen af de to hver for sig! Kort før Wesenberg-sagens start havde Carøe forsøgt at få en sognefoged udnævnt i Vester sogn, men her var der også kun to selvejere, så svaret var, at han måtte kunne gøre brug af godsejerens sognefoged, for at ikke de øvrige bønder skulle blive for stærkt bebyrdet i kraft af den frihed, en sognefoged jo skulle have for sit eget hartkort! Men allerede inden udgangen af januar 1790 havde Carøe alligevel fået sit ønske opfyldt, idet han kunne forsikre om, at der ingen anden sognefoged var i Vester sogn. - Dette skete egentlig, inden Hoffman forsikrede rentekammeret om, at han ikke i sin tid havde forøget sognefogedernes antal. Men han har jo tænkt på trekantsområdet, det gamle rytterdistrikt, hvor der havde været sognefogeder fra arilds tid. Den forbeholdenhed, han udviser over for Carøes ønsker, tjener i sig selv til at modbevise Wesenbergs påstand om misbrug af sognefogedstillingen for personlig vindings skyld m.m.

Hvad opgaverne angik, var sognefogedforordningen af 1791 nok ikke meget mere end et led i den glidende overgang, der altid har været i gang. Men den var vigtig nok; herefter kunne ingen Wesenberg komme godt afsted med at betvivle institutionens lovlighed og stille sig uforstående overfor, at sådan en mand skulle adlydes. Og der var mange Wesenberg'er i den tid.

Sognefogedens ære

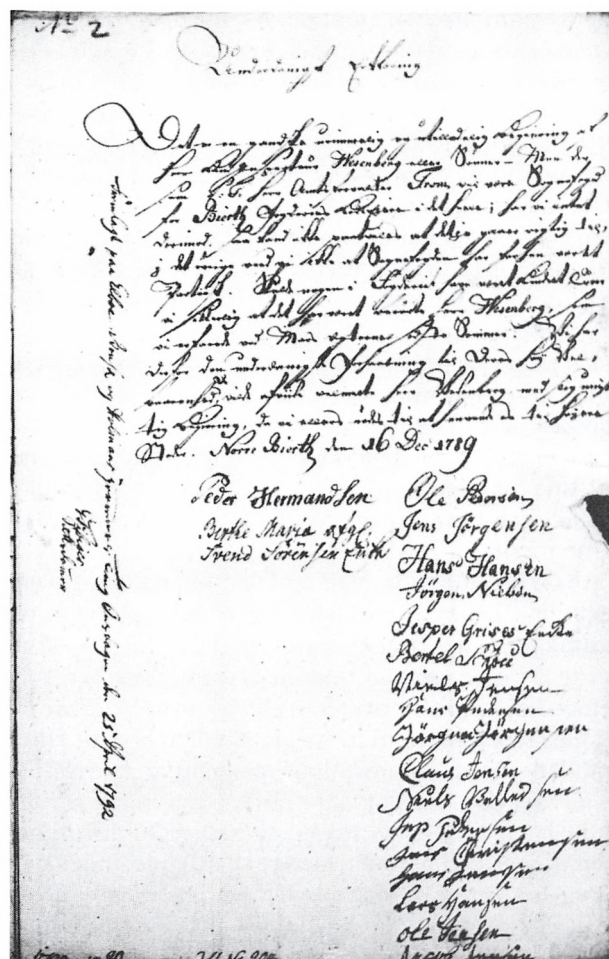
For at understøtte sognefogedernes myndighed bestemte 1791-forordningen bl.a. at de »skulle anses som de mest agtede af almuens mænd og i sam-

kvemme have det øverste sæde«. Heri var der nok ingen egentlig nyhed for Koldinghus amts vedkommende. Det var nok kommet helt af sig selv, den gang da de blev udpeget blandt dem, der havde den naturlige myndighed i kraft af dygtighed og position blandt sognets største og bedste gårdmænd. Herom vidner en tildragelse fra Højen sogn. Den skal vi have med her, fordi den også kaster lys over Wesenbergs påstand om, at hans ærkefjende fuldmægtig Buhl havde lokket amtmanden til at få kompetancen til at udnævne sognefogeder flyttet fra amtsforvalteren til amtmanden (i den hensigt, at Buhl så selv kunne udnævne sine egne venner). Med den sag forholder det sig således:

Den gamle sognefoged, Lars Andersen, var flyttet fra sognet i 1781, og hans gård var blevet købt af Jens Christensen Hjuler, der så også rent midlertidigt havde taget sig af sognefogedtjenesten. Han havde imidlertid på amtsforvalter Froms forespørgsel afslået at påtage sig hvervet permanent, da han hverken kunne læse eller skrive. Amtsforvalteren havde så fundet en anden, der var egnet og villig til at påtage sig tjenesten. Det var Oluf Pedersen, fæster af en gård, som tilhørte købmand Feveille i Vejle.

For amtsforvalteren var der ikke noget diskriminerende i at være fæster, man var jo lige vel kongens undersåt, og dygtighed var ikke et spørgsmål om selveje. Men det havde han nok ikke fået præciseret over for amtmanden, der havde godkendt udnævnelsen i den tro, at Oluf Pedersen var selvejer. Og snart bliver der besvær med sagen.

Det begyndte åbenbart en søndag i Højen kirke, hvor Oluf Pedersens kone havde sat sig op foran Jens Hjulers kone; og det ville sidstnævnte ikke finde sig i. Nok var fru Pedersens mand sognefoged, men hendes var selvejer! Oluf Pedersens kone har åbenbart blot fulgt gammel praxis, og så hævdvunden har den været, at Jens Hjuler nu bliver nødt til at søge om at blive sognefoged, for at hans kone kan komme til at sidde forrest i kirken. Vel nok ikke derfor alene, vel også

Nørre Bjert-bøndernes stillingtagen til Wesenbergs ønske om særbehandling ved tildeling af øgt.

fordi de nnybagte selvejere i almindelighed tog det grumme højtideligt med deres selvejerværdighed, så at de ikke godt kunne stå bagefter en fæster.

Amtsforvalter From vil ikke gøre nogen forandring i den udnævnelse, der allerede er sket. Han har ikke

lyst til at komme i folkemunde som en, der bestemmer ét den ene dag og noget andet den næste. Og Oluf Pedersen har de nødvendige kvalifikationer! Men så bliver amtmand Hoffman mobiliseret, og han har god forståelse for selvejernes synspunkt. Han er fortørnet over, at han ikke har fået at vide, at den, hvis udnævnelse han har godkendt »kun er fæstebonde«, og han henstiller meget kraftigt, at der sker en forandring, for bønderne er meget utilfredse med, »at de som selvejerbønder skal beordres af en fæstebonde og ved alle lejligheder stå under hans befaling«.

Da er det, at amtsforvalter From griber lejligheden til at få fastlagt, hvem der egentlig har udnævnelseskompetancen. Det fremgår af hans svar, at der faktisk gennem de senere år har været nogen spænding om den ting (om det nu skyldes Buhl eller ej), og hvis han officielt kan blive fritaget for det ansvar, så afstår han gerne fra det.

Altså skriver Hoffman til rentekammeret for at få en resolution herom, idet han understreger, at det jo er amtmanden, der bruger sognefogederne mest. »Altså burde det også være amtmandens sag at beskikke sognefogeder, da amtsforvalteren ellers kunne beskikke et udueligt subjektum til megen fortrædelighed for amtmanden«. Denne fremstilling var egentlig ikke særlig loyal over for amtsforvalter From, der næppe ville finde på at udnævne noget »udueligt subjektum«; men trænet som han var i at gøre sit arbejde under kriser og kontroverser, afstod han fra at tage til genmæle. Først efter at Hoffman havde fået sin vilje hos rentekammeret, indsendte han en skrivelse, hvori han ganske stilfærdigt sørgede for at afbørste de pletter, som Hoffmans noget fremfærende henvendelse måtte have sat på ham selv.

Forhåbentlig har vor dygtige, men koleriske amtmand i stille stunder erkendt, hvor godt tjent han var med at have denne ligevægtige embedsmand ved sin side! Men sådan gik det altså til, at udnævnelseskompetancen overgik til amtmanden, ti år inden det blev

almindeligt for hele landet i kraft af den kongelige forordning. I gamle dage havde den forøvrigt også ligget hos amtsmandseembedet. Dette havde egentlig først mistet den i forbindelse med en strid mellem amtmand og regimentskriver så sent som 1740. Så hermed var forholdene egentlig ført tilbage til det oprindelige.

Det bør i øvrigt tilføjes, at Hoffman også ved andre lejligheder have udvist omsorg for sognefogedernes ære. Herom vidner hans korrespondance. F.eks. da der i 1775 kom forslag fra stiftamtmanden i Ribe om at benytte bønder til stævninger. Anledningen var en klage, fordi bønderne havde taget lidt hårdt på et par fordrukne stævningmænd fra Fredericia, der i deres uforstand havde trampet ind over bøndernes marker og diger. Hoffman svarer, at der er mange bønder, der ikke kan læse og skrive, udover sognefogederne, og disse skal ikke belemres med en sådan opgave, der ville berøve dem al ære hos de øvrige bønder. Noget lignende var begrundelsen, da rentekammeret i 1791 udsendte et cirkulære om overgang fra militær til civil eksekution ved skatterestancer. Den militære eksekution bestod i, at en militær enhed indfandt sig hos skyldneren (skyldnerne) og forblev på kost og forplejning der, indtil det skyldige var betalt. Nu skulle opgaven altså overtages af civile, og Hoffman fraråder, at det bliver sognefogederne:

»Til sognefogeder vælges i almindelighed de bedste, honetteste og mest velhavende mænd her i amtet. En sådan mand ville anse sig fornærmet ved at bruges som exekutant, især til at eksekvere hans egne medbrødre og slægtninge, og ganske vist hellere frasige sig tjenesten end lade sig bruge til disse forretninger«.

Sognefogedernes myndighed

At sognefogederne skulle føre regnskab med ægter, så at det til enhver tid kunne konstateres, at alle fik sin del af byrden, gjalt gennem hele det 18. århundrede.

Hvordan det har kunne lade sig gøre, hvis en sognefoged ikke kunne læse og skrive, melder historien egentlig ingenting om. Men i alt fald var Wesenbergs kritiske forlangende slet ikke nyt. Han skal også nok have haft ret i, at udpantninger (Wesenberg skriver faktisk »exekution«) ville finde sted helt umiddelbart, når en lodsejer nægtede at efterkomme en tilsigelse, uden at det først blev undersøgt, om tilsigelsen havde været »retfærdig«. Det ville være en følge af den forordning, som amtsforvalter From henviste til, og det stemmer også nøje med, hvad man kan konstatere i amtets tidligere praksis.

Vi må forestille os et kommandoforhold, som man endnu kender det på områder, hvor der ikke er tid til slinger i valsen, som i militær og søfart. Her anerkender man vel stadig, at en ordre ikke er et diskussionsoplæg, men prompte skal efterkommes, hvis man da ikke beordres til at gøre noget direkte ulovligt. Den, som mener, at en ordre er diskutabel, kan jo rejse det spørgsmål *bagefter*, når man *har* udført den. I amtets tidligere korrespondance kan man undertiden finde understreget, at i tilfælde af vægring ved ægttilsigelse og lignende må statens forretninger ikke af den grund forsinkes. Sognefogeden skal i så fald pålægge en anden opgaven, evt. leje de nødvendige vogne; men bagefter vil hammeren så falde i form af erstatningskrav og bødeforlæg, evt. udpantning.

Det kan ikke nægtes, at sognefogederne derved kunne opnå en vis magtstilling i forhold til de øvrige bønder i deres fogderi, og derfor indeholdt de gamle sognefogedinstrukser også almindeligvis en advarsel mod magtmisbrug.

Det er åbenbart, at magtmisbrug alligevel kunne forekomme; og det har Hans de Hoffman også selv været opmærksom på fra første færd. Fra begyndelsen af hans tid som amtmand ligger der et brev til rentekammeret vedrørende en klage fra Niels Andersen over udskiftningen i Bredstrup (3/12-1773). Amtmanden svarer, at pågældende både er sognefoged og meget

velhavende, og han har hidtil benyttet sig af sin stilling som begge dele til at »betjene« sig selv og sine husmænd af fællede og undertrykke de andre beboere, men »nu, da enhver har fået sit, kan han ej betjene sig deraf, og hans husmænd kan ej holde heste og køer som tilforn«.

Denne korte besked antyder iøvrigt en alternativ synsvinkel på forholdet mellem gårdmænd og husmænd. De sidstnævnte har nok ikke udelukkende og nødvendigvis været en samfundsklasse, som eftertiden kun bør have ondt af. I dette konkrete tilfælde ser det ud til, at det mindre har været landbrugets stedbørn end dets gøgeunger, som har bredt sig på den jord, gårdmændene dog skulle svare skat af, her under beskyttelse af den stærke gårdmand og sognefoged, som de delte fordelene med.

Niels Andersen i Bredstrup blev siddende som sognefoged nogle få år endnu. Derimod blev afskedigelse resultatet for Hans Dahl i Seest, der ikke havde været i stillingen ret længe, før der indløb klager over ham. Hoffman skrev til amtsforvalter From, at han måtte indrømme, at Hans Dahl var »temmelig myndig« i sin omgang med de øvrige bymænd, og at han derfor gerne ville gå med til at udskifte ham. Hvis From kunne skaffe et skriftligt forhåndstilsagn fra Jørgen Kjærsgaard (som tidligere havde undslået sig), så ville han gerne give ham bestallingen. Det tilsagn skaffede From og i løbet af et par uger var den sag i orden. I det hele taget synes der at have været et ganske udmærket og nært samarbejde mellem Hoffman og From om sognefogedudnævnelser efter opgøret i 1781.

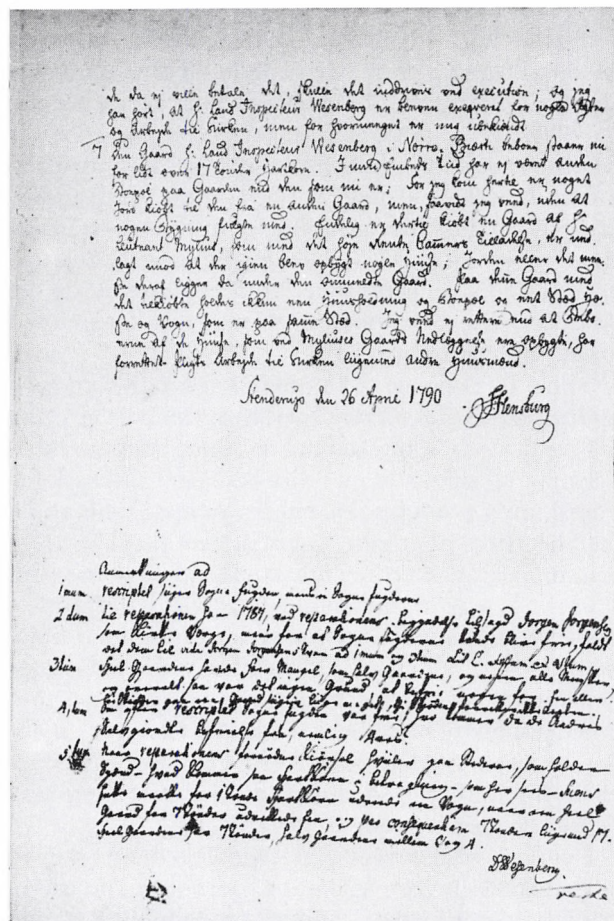
Samfundskrav og frihedstrang

Sognefogedinstitutionen har på den tid utvivlsomt været inde i en krise. Der var flere forhold, der gjorde arbejdet vanskeligere end før. Selve udflytningen var ét af dem. Tidligere kunne sognefogeden nemmere få en bys beboere i tale. Han kunne lade byens oldermand

blæse i hornet, og det kunne alle høre. Nu, da så mange gårde var flyttet ud på markerne, måtte der andre midler til. Om så også sognefogeden brugte sine tjenestekarle dertil, så tog det dog mere tid end før. Den regionale opdeling af administrationsapparatet var ikke længere så indlysende i overensstemmelse med samfundsstrukturen som hidtil. Mere besværlig for sognefogeden, men unægtelig også for de gårdmænd, der skulle kaldes sammen ude fra deres gårde til påhøring og drøftelse af de efterhånden temmelig mange sager, der udgik fra amtet. Wesenbergs irritation har sikkert ikke været enestående.

Den stærkt forøgede aktivitet på landbrugsområdet havde også synliggjort en anden vanskelighed for sognefogedernes arbejde. Som sognets almindelige myndighedsrepræsentant måtte de tjene flere herrer. Hans de Hoffman havde nævnt tre: amtmænd, amtsforvalter og herredsfoged. Men det kunne være meget værre. I et sogn kunne være flere forskellige jurisdiktioner (to herreder, eller herred og birk), og så ville der allerede være én mere at løbe for. - Den stabilisering af sognefogedstillingen, som forordningen af 1791 var udtryk for, blev også meget hurtigt suppleret med en forordning om, at der kun skulle være én jurisdiktion for hvert sogn. Begge forordninger er nok blevet til under indtryk af en analyse, som en birkedommer Carøe i Randers havde foretaget kort forinden. Sognefogederne »dependerer af sessionerne for militæretaterne, af amtmænd, amtsforvalter, præsten, jordrotterne og oftest 2 til 3 forskellige retsbetjente, kort: en sognefoged er en uheldig mand, ham er påbyrdet mere, end han kan bære, og langt mere, end han har kræfter til«.

Problemet med at få de rigtig mænd udnævnt til sognefogeder var også blevet større. I en tid, hvor klasseforskellene var tydeligere — og vel i praksis accepterede, gav det sig næsten af sig selv, hvem der kunne sættes til at have denne myndighed: »de bedste, honneste og mest velhavende«, som Hoffman skrev. Men nu — efter selvejts indførelse - var det ikke en-

Wesenberg var vidt omkring for at skaffe materiale for sin sag. Her er det sognepræsten, der må gøre rede for forholdene omkring kirkens vedligeholdelse. Wesenberg har tilføjet sine kommentarer.

gang sikkert, at ejeren af den største gård boede i sognet, måske lod han gården passe af en karl. Og en karl kunne man jo ikke give den myndighed. Det var heller

ikke mere så sikkert, at den største selvejer også var den bedste til administrative opgaver. Måske kunne han ikke engang læse og skrive — som i Højen-sagen! Og hvis man ikke havde den naturlige myndighed, blev opgaven ekstra besværlig.

Det er måske derfor, der var så forholdsvis mange kvindelige sognefogeder i tiden. Kvinder fik naturligvis aldrig bestalling på en sognefogedstilling. Men hvis en sognefoged døde og efterlod sig en tilstrækkelig stærk enke, så kunne denne fortsætte virksomheden, lige som hun jo kunne fortsætte gårdens drift. Det er der en del eksempler på gennem det meste af 1700-tallet, men især efter selvejet og udskiftningen. Disse enker har formentlig passet stillingen lige så godt som deres afdøde mænd ved hjælp af gårdens karle. Og i alt fald kunne man jo udskyde problemet med at skaffe en ny, hvis man lod enkerne passe forretningerne.

Hans Iversen i Nr. Bjert måtte slås med den manglende agtelse, en stor selvejer viste ham. Og det har sikkert været et almindeligt fænomen. Fra andre amter i tiden er der også meldinger om, at sognefogederne ikke respekteres, og at det bl.a. derfor er vanskeligt at overtale nogen til at påtage sig opgaverne. Sognefogederne kunne jo netop opfattes som eksponenter for det system, bønderne nu med stor lettelse havde sagt farvel til. Man forstår godt Wesenbergs ubehag ved ordet »fogderi«. I tidligere tider havde alle mulige samfundskrav jo mødt bonden i sammenhæng med den gamle godsstruktur, hvad enten det var fæsteforhold eller fællesskab, og det er vel forståeligt, at de, som nu var sluppet for begge dele, havde svært ved at vænne sig til den tanke og den realitet, at der stadig var et fællesskab, der forpligtede, et samfund, der repræsenterede den ikke altid populære nødvendighed. Wesenberg var en af dem, der kunne og havde lyst til at udtrykke sig skriftligt. Så blev han også en af dem, der fik pryglene. Men han har næppe været ene om synspunkterne.

Litteratur

- Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. 1983.
Lotte Dombernowsky: Politiforvaltningen på landet Danmark i perioden 1750-1820. Politihistorisk Selskabs årbog 1983/3.
H.P. Bertelsen: Eltang, Nr. Bjært og S. Vilstrup sogne. Kolding 1955.
Poul Nissen: Om den gamle Stiftslandinspektør Daniel Wesenberg til Nedergaard og hans fem sønner. Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, august 1938, 15. bind 4. hæfte. Heri flere litteraturhenvisninger.

Utrykte kilder:

- Koldinghus amts brevbøger (Landsarkivet for Nørrejylland).
Danske Kancelli, indlæg til Sjællandske registre nr. 904/1791, og Rentekammeret, journalsager for de anførte år. Begge disse i Rigsarkivet.